

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	9
Εισαγωγικά	13
1. Περιεχόμενο αγίου δισκαρίου. Λειτουργικά σκευή και ἄμφια. Τά ἱερατικά ἄμφια	19
2. Σχεδιάγραμμα τῆς θείας λειτουργίας τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου	33
3. Κείμενο - Μετάφραση	39
4. Θεολογική ἐρμηνεία καὶ σχόλια	127
5. Παράρτημα	195
6. Βιβλιογραφία	279
I Λειτουργικά ὑπομνήματα	279
II Νεότερη βιβλιογραφία	281

Πρόλογος

Ἡ σχέση τῶν πιστῶν μέ τή θεία λειτουργία δέν περιορίζεται μόνο στά ὄρια τοῦ γλωσσικοῦ προβλήματος. Ἐξαρτᾶται καί ἀπό τή γενικότερη ἐκκλησιαστική παιδεία καί λατρευτική ἀγωγή. Ἡ θεία λειτουργία δρᾷ μυστικά στήν ψυχή τοῦ πιστοῦ καί συντελεῖ μέ τή δύναμη τοῦ ἁγίου Πνεύματος στή μεταμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου καί τήν ἔνωση του μέ τό Χριστό. Ἀλλά κι ὁ ἀνθρώπινος λόγος, ἡ γλώσσα καί οἱ λέξεις δέν ἀντιμάχονται ἀσφαλῶς αὐτή τή μυστική δύναμη. Ἀπεναντίας μάλιστα ὑπηρετοῦν τό ἔργο καί τό στόχο τῆς λειτουργίας. Ἡ γλώσσα εἶναι γεφύρι πού μᾶς φέρνει πύ κοντά σ' αὐτό πού τελεῖται καί πού ταυτόχρονα εἶναι θεῖο μυστήριον καί πράξη δική μας. Θά πρέπει ὁμως ὁ λόγος, καί στήν περίπτωσή μας ὁ λειτουργικός λόγος, ὡς φορέας μηνυμάτων, νά εἶναι κατανοητός ἀπ' αὐτόν πού τόν ἀκούει καί τόν μελετᾷ. Διαφορετικά «εἰς ἄερα λαλοῦμεν» (Α΄ Κορ. 14, 9).

Ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκεται καί τό πρόβλημα τῆς σύγχρονης γενιᾶς. Γλωσσικά εἶναι ἀπομακρυσμένη ἀπό τό λειτουργικό λόγο καί συναντᾷ πολλές δυσκολίες ὡς πρός τήν κατανόηση τοῦ νοήματος καί τοῦ μηνύματος τῶν λόγων τῆς θείας λειτουργίας. Ἡ πραγματικότητα αὐτή πιστεύουμε πώς ἐπιβάλλει τήν προσαρμογή τοῦ λειτουργικοῦ κειμένου στίς σύγχρονες γλωσσικές ἀπαιτήσεις, ἄν καί ὅλοι μας θά θέλαμε τό πρωτότυπο, πού ἔθρεψε γενιές ὀλόκληρες κι ἀποτελεῖ

λαμπρό κομμάτι του πολιτισμού, να είναι κατανοητό από όλους. Πάντως μία τέτοια προσαρμογή δε θίγει το μυστηριακό χαρακτήρα και το συμβολισμό της θείας λειτουργίας, αλλά αποτελεί συγκεκριμένη απόδειξη της αγωνίας της Ἐκκλησίας για τὰ παιδιά της.

Ἡ δική μας προσπάθεια ἐστιάζεται σ' αὐτόν ἀκριβῶς τὸ στόχο· νὰ συμβάλει στὴν ἄμβλυση τοῦ προβλήματος πού σήμερα συνεχῶς διογκώνεται, προσφέροντας ὡς βοήθημα καί μόνο στοὺς μαθητές, τοὺς ἐκπαιδευτικούς, ἀλλὰ καί τοὺς πιστοὺς γενικότερα, μιὰ σύγχρονη καί δυναμικὴ μετάφραση τῆς θείας λειτουργίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Καί οἱ τελευταῖοι ἐνδοιασμοὶ μας γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα αὐτοῦ τοῦ ἔργου ξεπεράστηκαν τόσο ἀπὸ τὴν καθημερινή μας ἐμπειρία μέσα στὶς σχολικὲς τάξεις, ὅσο καί ἀπὸ τὸ Ε' Συνέδριο τῆς Ἑνώσεως Θεολόγων Βορείου Ἑλλάδος. Τότε τέθηκε ἐπιτακτικὰ τὸ πρόβλημα κι ἐπισημάνθηκε ἀπὸ πολλοὺς συναδέλφους ἢ ἔλλειψη κάποιου βασικοῦ βοηθήματος, πού νὰ ἀνταποκρίνεται ὅσο εἶναι δυνατό περισσότερο στὶς σημερινὲς λατρευτικὲς ἀνάγκες τῶν μαθητῶν.

Πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι, στὴν πορεία τῆς σύνταξης αὐτῆς τῆς μετάφρασης τῆς θείας λειτουργίας, οἱ δυσκολίες πού συναντήσαμε ἦταν πολλές καί ποικίλες στὴν ὀρθή καί ἀκριβή προσέγγιση τοῦ μηνύματος τοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖο περιέχει πραγματικὰ σταυροὺς γιὰ τοὺς μεταφραστὲς. Ὁδηγός μας στὸ ὅλο αὐτὸ ἐγχείρημα στάθηκαν τόσο οἱ διάφορες μεταφραστικὲς προσπάθειες πού ἔχουν γίνεῖ μέχρι τώρα, ὅσο καί ἡ σχετικὴ μέ τὴ θεία λειτουργία ἐκκλησιαστικὴ

καί πατερικὴ γραμματεία.

Προκειμένου νὰ παραδώσουμε ἓνα ὁλοκληρωμένο ἔργο στὸ πλήρωμα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀρχίζουμε τὴν παρούσα ἐργασία μέ μιὰ σύντομη εἰσαγωγή στὸ νόημα τῆς λειτουργίας καί τὴ σημασία τῆς λειτουργικῆς μουσικῆς. Ἐπειτα παρουσιάζουμε ἐποπτικά, μέ εἰκόνες, τὰ λειτουργικὰ σκεύη, καλύμματα καί τὰ ἄμφια τῶν κληρικῶν, μέ σύντομη ἀναφορὰ στὴ χρῆση καί τὴ σημασία τοῦ καθενός. Ἀκολουθεῖ διάγραμμα τῆς θείας λειτουργίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καί στὴ συνέχεια τὸ κείμενο μέ τὴ μετάφραση σὲ παράλληλες σελίδες. Ἰδιαίτερη βαρῦτητα δώσαμε στὴ θεολογικὴ ἐρμηνεία καί τὰ σχόλια στὴ θεία λειτουργία, ὥστε νὰ κατανοήσει ὁ χριστιανὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἱστορίας τῆς θείας οἰκονομίας, τὸ ὁποῖο διαποτίζει ὅλο τὸ θεῖο δρᾶμα πού βιώνεται κατὰ τὴν εὐχαριστιακὴ μας σύναξη.

Ἐπίσης, γιὰ νὰ εἶναι τὸ κείμενο πιὸ λιτό καί πιὸ κοντὰ στὴν ἀρχαία του μορφή, μεταθέσαμε στὸ παράρτημα ἐμβόλιμα στοιχεῖα καί μεταγενέστερους διαλόγους μεταξύ ἱερέα — διακόνου (π.χ. ὅσα λέγονται πρὶν καί μετὰ τὴ μεγάλη εἴσοδο ἢ κατὰ τὴν προετοιμασία τῆς θείας εὐχαριστίας), καθὼς ἐπίσης καί τίς παραλλαγές διαφόρων χαρακτηριστικῶν σημείων τῆς λειτουργίας (τρισάγιο, εἰσοδικό, κοινωνικό). Στὸ παράρτημα ὑπάρχουν ἀκόμη καί ὅλες οἱ περιπτώσεις τῶν ἀντιφώνων καθὼς καί οἱ εὐχές γιὰ τὴ θεία μετάληψη. Στὸ τέλος παραθέτουμε ἐκτενὴ κατάλογο ἀπὸ πατερικὰ ὑπομνήματα στὴ θεία λειτουργία καί νεότερη βιβλιογραφία.

Εὐχαριστοῦμε θερμά τόν καθηγητή τῆς Λειτουργικῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ἰωάννη Φουντούλη γιά τίς πολύτιμες συμβουλές καί ὁδηγίες του γιά τή λειτουργικά ἀρτιότερη παρουσίαση αὐτῆς τῆς ἐργασίας.

Ἰδιαίτερες εὐχαριστίες ὀφείλουμε στήν Ὁρθόδοξη Χριστιανική Ἀδελφότητα «ΑΓΙΑ ΛΥΔΙΑ», ἡ ὁποία ἀνέλαβε ὄλες τίς δαπάνες καί συμπεριέλαβε τήν παρούσα ἐργασία στίς ἐκδόσεις της.

Ἐλπίζουμε ὅτι ἡ προσπάθεια αὐτή, πού εἶναι ἐνταγμένη καί στίς πρωτοβουλίες τοῦ Ἐργαστηρίου Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, στόν τομέα τῆς θρησκευτικῆς γενικότερα καί λατρευτικῆς εἰδικότερα ἀγωγῆς, θά ὑπηρετήσει ἔστω καί στό ἐλάχιστο τίς λειτουργικές ἀνάγκες, τόσο τῶν μαθητῶν, ὅσο καί εὐρύτερα τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐπικαλούμαστε τίς εὐχές καί εὐλογίες τῆς μητέρας μας Ἐκκλησίας καί παρακαλοῦμε τό φιλόανθρωπο Θεό νά δεχθεῖ τήν προσφορά μας αὐτή «εἰς τό ἅγιον καί ὑπερουράνιον καί νοερόν αὐτοῦ θυσιαστήριον εἰς ὁσμὴν εὐωδίας πνευματικῆς» καί νά «ἀντικαταπέμψῃ ἡμῖν τήν θεῖαν χάριν καί τήν δωρεάν τοῦ ἁγίου Πνεύματος».

Θεσσαλονίκη,
εορτή τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν (30-1-1989)

Ἰωάννης Β. Κογκούλης, Χρῆστος Κ. Οἰκονόμου
Παναγιώτης Ι. Σκαλτσῆς

Εἰσαγωγικά

Ι. Ἡ θεία λειτουργία: Τό μυστήριο τῆς σύναξης

Σκοπός τῆς θείας λειτουργίας, ὅπως διαφαίνεται ἐδῶ καί εἴκοσι τώρα αἰῶνες στή ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι τό κάλεσμα τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ στό εὐχαριστιακό τραπέζι, ὅπου προσφέρεται τό σῶμα καί τό αἷμα τοῦ Χριστοῦ ὡς τροφή ζωῆς καί δῶρο ἐλευθερίας.

Ἡ θυσία τοῦ Χριστοῦ, ὁ Σταυρός καί ἡ Ἀνάσταση — τά γεγονότα δηλαδή ἐκεῖνα πού ἐλευθέρωσαν τόν ἄνθρωπο ἀπό τό θάνατο καί ἔδωσαν καινούργιες ἀξίες καί νέους προσανατολισμούς διαμορφώνοντας ἄλλα μέτρα καί κριτήρια τόσο τῆς ἱστορίας ὅσο καί τῆς ζωῆς — τά ζοῦμε καί τά κάνουμε δική μας ὑπόθεση καί σήμερα σ' αὐτό τό μυστήριο πού ὀνομάζεται καί εἶναι ἔργο τοῦ λαοῦ· μυστήριο τῆς σύναξης.

Ἡ προσέλευσή μας στήν Ἐκκλησία δέ γεννιέται ἀπό τήν ἀνάγκη ἑνός κοινωνικοῦ χρέους καί μιᾶς τυπικῆς παρουσίας. Οὔτε ἐπιβάλλεται ὡς ψυχολογικό ἀντίδοτο καί πρόσκαιρη ἀνακούφιση ἀπό τή σκληρὴ καθημερινή πραγματικότητα. Ἀντίθετα ὁ χαρακτήρας τῆς σύναξης μας στό ναό εἶναι εὐχαριστιακός. Συγκεντρωνόμαστε ἐκεῖ, γιά νά τελέσουμε μαζί μέ τόν ἱερέα τή θεία λειτουργία καί ταυτόχρονα νά μεταλάβουμε τά θεῖα μυστήρια, τά ὁποῖα μας χαρίζουν τήν ἔνωση

μέ τό Χριστό καί μᾶς κάνουν κοινωνούς τῆς αἰώνιας βασιλείας Του. Θέλουμε νά ἀποδείξουμε μέ τήν πράξη μας αὐτή ὅτι εἴμαστε ζωντανά μέλη τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ.

Ἡ σύναξή μας πραγματώνει καί φανερώνει τήν Ἐκκλησία. «Ἐκκλησία εἶναι συνάθροιση λαοῦ, σῶμα Χριστοῦ»¹. Ὁ Χριστός, πού εἶναι παρών σ' αὐτή τή σύναξη, μᾶς ἐνώνει μαζί Του καί μεταξύ μας. Ἡ θεία εὐχαριστία τρέφει τήν Ἐκκλησία καί τήν κάνει σῶμα Χριστοῦ. Ἐκκλησία, λοιπόν, Χριστός καί εὐχαριστία εἶναι τό ἴδιο πράγμα. Δέν χωρίζονται. «Κάθε εὐχαριστιακή σύναξη εἶναι ἡ σύναξη ὁλόκληρης τῆς Ἐκκλησίας, γιατί ἡ εὐχαριστία εἶναι τό μυστήριο ὁλόκληρου τοῦ Χριστοῦ»².

Πιό ἀπλά καί πιό πρακτικά ὅλα αὐτά σημαίνουν γιά μᾶς πῶς εἶναι ἀνάγκη νά συνειδητοποιήσουμε καί νά ξαναβροῦμε τή λειτουργική μας ταυτότητα καί τήν εὐχαριστιακή μας συνείδηση. Νά κάνουμε κέντρο τῆς ζωῆς μας τήν εὐχαριστία. Σέ μιά κοινωνία μέ ἔντονα τά σημάδια τῆς μοναξιάς, τῆς ἀπομόνωσης, τοῦ ἀτομισμού, τοῦ φόβου, τῆς ἀπελπισίας καί τῆς κάθε μορφῆς ἀλλοτριώσεως ἡ εὐχαριστιακή σύναξη, ὡς φανέρωση τῆς Ἐκκλησίας καί ἔκφραση τῆς ἐν Χριστῷ ἀγάπης καί ἐνότητας, ἀνοίγει καινούριο δρόμο καί νέα προοπτική γιά τόν ἄνθρωπο καί τόν κόσμο. Στήν εὐχαριστία λειτουργεῖ σωστά ἡ ἐλπίδα, ἡ ἀγάπη, ἡ χαρά, ἡ

1. Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως, Ἱστορία Ἐκκλησιαστική καί μυστική θεωρία, PG 98, 384A

2. Ἱερομ. Γρηγορίου, Ἡ θεία λειτουργία – Σχόλια –, «Σύναξη», Ἀθήνα 1982, σ. 41.

εἰρήνη, ὁλόκληρη ἡ ζωή. Ἐκεῖ εἴμαστε ὅλοι ἓνα σῶμα, ἀφοῦ μετέχουμε ὅλοι στόν ἓνα ἄρτο»³.

Ἐκεῖ ἡ ζωή τοῦ Χριστοῦ γίνεται καί δική μας, καθῶς εἶπε ὁ ἴδιος: «ὅποιος τρώει τή σάρκα μου καί πίνει τό αἷμα μου, μένει μέσα μου κι ἐγώ μέσα του»⁴. Ὁ ναός εἶναι τό σεπτό ἀγνευτήριο τοῦ λαοῦ⁵ καί ἡ τράπεζα τῆς εὐχαριστίας: «ψυχοτρόφος καί ζωοποιός»⁶. Λειτουργία λοιπόν σημαίνει ἀνακαίνιση τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ κόσμου. Ἀντίσταση σέ καθετί τό ψεύτικο, τό ἐφήμερο καί τό ἀπατηλό. Μπόλιασμα τῆς ζωῆς μας στή ζωή τοῦ Χριστοῦ. Ἐνα συνεχές Πάσχα καί μιά ἀδιάκοπη πορεία πρὸς τή βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

II. Ἡ λειτουργική μουσική

Ἡ ἐκκλησιαστική βυζαντινή μουσική εἶναι ἡ μελωδία πού συνοδεύει τοὺς ψαλμούς καί τά τροπάρια πού ψάλλονται, τόσο στίς διάφορες ἀκολουθίες γενικότερα, ὅσο καί στή θεία λειτουργία εἰδικότερα. Ὁ ρόλος αὐτῆς τῆς μουσικῆς στή λειτουργική ζωή δέν εἶναι διακοσμητικός. Αἰῶνες τώρα ὑπηρετεῖ τή ζωή τῆς Ἐκκλησίας. Ἐχει καταξιοθεῖ μέσα στό χῶρο τῶν λειτουργικῶν λεγομένων τεχνῶν καί δέν ἔχει νά ζηλέψει σέ τίποτε τίς ὀποιεσδήποτε παλιές καί σύγχρονες μορφές τῆς κοσμικῆς μουσικῆς. Ἀπεναντίας, πολλοί ἀπ' ὄσους ἐκπροσωποῦν σήμερα τά μουσικά πράγματα

3. Α' Κορ. 19, 17.

4. Ἰω. 6, 56.

5. Γρηγ. Θεολόγου, Ἐπιθικά, PG 37, 961A

6. Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ.π., PG 98, 385A

όμολογοῦν ὅτι πλουτίζουν τίς συνθέσεις τους μέ ὑλικό ἀπό τό χῶρο τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς παράδοσης. Αὐτό δείχνει καί τή διαχρονικότητά της καί τό δυναμισμό της. Δέ μᾶς ἐνδιαφέρει ὁμως ἐδῶ αὐτή ἡ πλευρά τῆς λειτουργικῆς μουσικῆς. Σκιαγραφοῦμε μόνο, ἀπλά καί σύντομα, τή σχέση της μέ τή λατρευτική πράξη καί τήν πνευματική ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ ἐκκλησιαστική μουσική παίζει ἕνα πολύ σημαντικό παιδευτικό ρόλο στόν ἄνθρωπο καί ἡ σημασία της δέ σταματᾷ μόνο στό εὐχάριστο ἄκουσμα ἑνός τροπαρίου. Βοηθάει ὥστε ὁ λόγος καί τό νόημα τῶν ὕμνων νά περνοῦν πιά εὐκολα στό νοῦ καί τήν καρδιά τοῦ πιστοῦ. Λόγος καί μέλος συμπορεύονται, γιά νά εἶναι ἡ μετοχή μας στή λατρεία οὐσιαστική καί ὁλοκληρωμένη.

Ἡ μουσική τῆς Ἐκκλησίας εἶναι μουσική τῆς σύναξης τοῦ λαοῦ στήν εὐχαριστία. Δέν ἐπιβάλλεται σάν ἐξωτερικό ἄκουσμα, ἀλλά εἶναι ἐκδήλωση καί ἐκφραση τῆς προσωπικῆς μας παρουσίας καί μετοχῆς σ' αὐτό πού τελοῦμε. Ψάλλουμε, ὅπου φυσικά εἶναι δυνατόν, ἐμεῖς οἱ ἴδιοι, ὄχι γιά νά διασκεδάσουμε, ἀλλά γιά νά προσευχηθοῦμε. Ἡ ἐκκλησιαστική μουσική ἔχει τή δύναμη νά κατανύσσει, νά ἡρεμεῖ τήν ψυχή, νά σωφρονίζει τούς λογισμούς, νά μορφώνει τό χαρακτήρα, νά μᾶς ἐνθαρρύνει στήν ἐνότητα καί τήν ἀγάπη μεταξύ μας. «Τό μεγαλύτερο ἀπό τά ἀγαθά, τήν ἀγάπη, ἡ ψαλμοδία παρέχει»⁷. Οὐσιαστικά μᾶς ἐντάσσει σωστά στό

7. Μ. Βασιλείου, Ὁμιλία εἰς τόν Α' Ψαλμόν, PG 29, 212Δ

πνεῦμα, τήν παράδοση καί τή ζωή τῆς Ἐκκλησίας, τῆς εὐχαριστιακῆς σύναξης.

Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος καί κυρίως ὁ νέος τῆς ἐποχῆς μας, μέ τά ποικίλα μουσικά ἀκουσματα καί τήν ἰδιαίτερη εὐαισθησία πού τόν διακρίνει στό μουσικό χῶρο, ἔχει πολλά νά ὠφεληθεῖ ἀπό τή μαθητεία στό σχολεῖο τῆς ἡρεμῆς καί κατασκευτικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.

Μπορεῖ ν' ἀγγίξει μιά ἄλλη πραγματικότητα κι ἕναν ἄλλο τρόπο ζωῆς. Νά ἀνακαλύψει ἕνα ἄλλο ὕφος κι ἕνα διαφορετικό ἦθος ἄσχετο μέ τό θόρυθο, τήν ταραχή, τή μυστικιστική ἔκσταση, τήν ψευτική ἐκτόνωση. Νά βρεῖ διέξοδο στίς δημιουργικές του ἀνησυχίες καί ν' ἀντισταθεῖ στούς κινδύνους πού προκαλοῦν τήν ἀλλοτρίωσή του. Ἀρκεῖ νά μαθητεύσει στό σχολεῖο αὐτό μέ πνεῦμα ἐκκλησιαστικῆς διακονίας κι ὄχι καλλιτεχνικῆς ἐπίδειξης⁸.

8. Διονυσίου Α. Ψαριανοῦ, Μητρ. Σερβίων καί Κοζάνης, Ἡθεῖα λειτουργία, Ἀθήνα 1986², σ. 174.

Είναι συλλογική εργασία ενταγμένη στην προσπάθεια σχολιασμού των ακολουθιών της Εκκλησίας μας, προκειμένου να γνωρίσει ο λαός του Θεού βαθύτερα τον πλούτο και τη δυναμική της ορθόδοξης λατρευτικής μας παράδοσης. Μετά τη σύντομη εισαγωγή και την αναφορά στα λειτουργικά σκεύη και άμφια, παρατίθεται το κείμενο με τη μετάφραση της θείας Λειτουργίας του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου. Ακολουθούν η θεολογική ερμηνεία και τα σχόλια με επιστημονικό τρόπο και προσεκτική μελέτη της ιστορικής εξέλιξης και του υπομνηματισμού της θείας Λειτουργίας από τους πατέρες. Στη συνέχεια υπάρχει το παράρτημα με τα εμβόλιμα στοιχεία και τους μεταγενέστερους διαλόγους μεταξύ ιερέα-διακόνου, καθώς επίσης και οι παραλλαγές διαφόρων χαρακτηριστικών σημείων της θείας Λειτουργίας (τρिसάγιο – εισοδικό - κοινωνικό). Στο τέλος παραθέτουμε εκτενή κατάλογο από πατερικά υπομνήματα στη θεία Λειτουργία και νεότερη βιβλιογραφία. Η εργασία αυτή αποτελεί συμβολή στην ερμηνεία των λειτουργικών κειμένων.